

Molnár-Kovács Zsófia: *A dualizmus kori magyar középiskolai történelem-tankönyvek Európa-képe. Pécs: Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága, 2025. 415 p. ISBN 978-963-7068-26-3.*

Hont Zsanett

A tankönyvkutatás és a neveléstörténet az utóbbi években egyre nagyobb figyelmet kap a hazai pedagógiai diskurzusban, hiszen a múlt oktatási anyagainak elemzése fontos támpontot nyújt a jelen és jövő oktatáspolitikai irányainak megértéséhez. Meghatározó alakja a magyarországi műhelyben Molnár-Kovács Zsófia, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Neveléstudományi Intézetének vezetője, aki számos előadást és szemináriumot tart a leendő tanárjelöltek számára. Előadásai inspirálóak és gondolatébresztőek, középpontjukban a tantervek és tankönyvek kritikai szemléletű, elméleti és gyakorlati szempontokat egyaránt érvényesítő megközelítése áll. Számos publikációt – könyveket, könyvfejezetet, szakcikkeket – jegyez, legújabb kötete pedig igazi iránytűként szolgálhat a jövő tankönyvkutatói számára.

Molnár-Kovács Zsófia monográfiája a magyar nevelés- és művelődéstörténet, valamint a tankönyvkutatás egy eddig kevésbé feltárt területét dolgozza fel. A szerző az 1867 és 1918 közötti időszak, a dualizmus korának középiskolai történelem-tankönyveit elemzi, különös tekintettel a tankönyvek Európa-képére, vagyis arra, miként közvetítették a fiatal generációk számára az európaiság, a civilizált világ és a nemzeti önkép összefonódó jelentésrétegeit.

A téma aktualitása nyilvánvaló: a 21. században, amikor Magyarország immár két évtizede az Európai Unió tagja, tudományos jelentőséggel bír annak feltárása, milyen korai pedagógiai és diskurzív gyökerei vannak az európai identitás konstrukciójának. A kötet ebből a szempontból is hiánypótló, hiszen az európai dimenzió megjelenése a magyar oktatásban korábban csak szórványos tanulmányok tárgyát képezte (lásd például Fischerné Dárdai Ágnes munkásságát).

A szerző kifejezett célja, hogy a tankönyveket ne csupán didaktikai eszköznek, hanem kulturális és politikai dokumentumnak tekintse, amelyben a nemzeti identitás és a „Nyugathoz tartozás” eszméje szimbolikusan is megjelenik. A kutatás ezen a ponton kapcsolódik a nemzetközi tankönyvkutatói diskurzushoz (lásd Falk Pingel, Hanna Schissler kutatásait és írásait), amely a tankönyveket a kollektív emlékezet, a társadalmi normák és a politikai ideológiák reprodukciós tereként értelmezi.

A mű hét nagy fejezetre tagolódik: Bevezetés, Kutatásmódszertani apparátus, A középiskolai tankönyvkiadás és tankönyvtörténet elméleti keretei, Az Európa-kép vizsgálata – tankönyvelemzés, Konklúzió, Elsődleges források és szakirodalom, Munkatáblázatok. A bevezető fejezetben Molnár-Kovács Zsófia alaposan feltérképezi a témaválasztás elméleti indokait. Rámutat, hogy a *tankönyvkutatás* és az *európaiság* összekapcsolása a hazai szakirodalomban mindeddig marginális volt, jöllehet a tankönyv mint kordokumentum alapvető szerepet játszik a kollektív identitás átörökítésében. A szerző – Dárdai Ágnes nyomán – a tankönyvkutatás többdimenziós értelmezését követi: a tankönyv egyidejűleg ismerethordozó, politikum, szocializációs tényező és kulturális termék.

A bevezetésben bemutatott értelmezési keretmodell öt fő dimenziót kapcsol össze: az időbeli (dualizmus kora, 1867–1918), a térbeli-intézményi (magyar középiskola), a műfaji (történelemtankönyv), a tematikus (Európa-kép), valamint a kortörténeti és iskolatörténeti kontextust. E komplex szerkezet biztosítja, hogy a kutatás interdiszciplináris perspektívából vizsgálja a tankönyvi tartalmakat, ötvözve a történettudományi és a neveléstudományi megközelítéseket.

A kutatás többszintű módszertani apparátust alkalmaz: 1. Szakirodalom-elemzés: A szerző a magyar pedagógiai lexikonok teljes anyagát áttekinti, megvizsgálva, miként változott a tankönyv fogalma a 20. század során. A szerző törekedett a kutatási előzmények teljes körű szakirodalmi feltárására is, amely nem csupán a lexikonok és fogalmi rendszerek vizsgálatában érhető tetten, hanem a témaerülethez kapcsolódó elméleti megközelítésekben egyaránt. 2. Forrás- és dokumentumelemzés: A kutatás fő forrásait a dualizmus kori tantervek, történelemtankönyvek, tankönyvi rendeletek, iskolai értesítők és az Országos Köznevelési Tanács jegyzőkönyveinek széles köre fogja át, amelyek az oktatásirányítás rendszerébe is betekintést engednek. Ezek beható elemzése a kötet kiemelt érdemei közé tartozik. 3. Tartalomelemzés: A módszer körültekintő alkalmazásával Molnár-Kovács Zsófia a tankönyvi szövegekben előforduló Európa-fogalmat és a kapcsolódó kifejezéseket kvantitatív és kvalitatív módon elemzi. A szerző hivatkozott-rendszer és kategóriákat alkotott, ezek előfordulási gyakoriságát és kontextusát statisztikailag is feldolgozta. 4. Tankönyvhasználat-vizsgálat: Külön alfejezet foglalkozik a dél-dunántúli középiskolákban használt tankönyvekkel, bemutatva, mely kiadványok domináltak, és hogyan reagáltak a helyi oktatási gyakorlatok a hivatalos tantervi előírásokra. A vizsgálat az iskolai értesítőkben fellelhető tankönyvhasználati adatokra épít, szisztematikusan áttekintve a körvonalazódó tendenciákat. Ez a sokrétű kutatómódszer biztosítja a monográfia adatgazdagságát és tudományos megbízhatóságát.

A kutatási eredmények rávilágítanak, hogy a tantervi előírások az egyetemes történelem tárgyalása során szinte teljes mértékben Európa-központú szemléletet (Európa-centrikus narratívát) érvényesítenek. Az európai események jelentik az egyetemesiséget, mely felfogás jól illeszkedik a 19. századi eurocentrikus történetírás narratív mintáihoz (lásd például Leopold von Ranke és Johann Gustav Droysen megközelítéseit). Molnár-Kovács Zsófia egyik legérdekesebb megállapítása, hogy a korszak tankönyvei Magyarországot kettős viszonyrendszerben jelenítik meg: egyrészt mint az európai civilizáció integráns részét, másrészt mint sajátos, kelet–nyugati határhelyzetben lévő országot, amelynek küldetése „a nyugati kultúra keleti terjesztése”. E kettősség a nemzeti önkép és az európai identitás ambivalens összefonódását mutatja.

A könyv egyik fejezetében az illusztrációk vizsgálata is előtérbe kerül. A teljes korpuszt tekintve megállapítást nyer, hogy Európa vizuális megjelenítése mindössze három illusztrációban azonosítható, ami rávilágít a korszak verbális-textuális tanulásközpontúságára. A képek didaktikai funkciója korlátozott, főként az emlékezet támogatására szolgál.

A szerző szerint a vizsgált időszakban tartalmi és szemléleti változások egyaránt kimutathatók: az 1880-as évek tankönyvei még nemzeti-történeti keretben tárgyalják Európát, a századforduló körül azonban megjelenik a modernizáció és technikai

fejlődés motívuma, az első világháború előtti kiadásokban pedig az európai hatalmi rivalizálás és az „államok egyensúlya” válik meghatározóvá. Ez a narratív átalakulás a korszak politikai-társadalmi folyamatainak tükörképe.

A monográfia több szempontból is új dimenziót nyit a magyar neveléstörténeti kutatásokban: 1. Történeti rekonstrukció – elsőként ad teljes képet a dualizmus kori magyar középiskolai történelemtankönyv-kiadásról, annak szerzőiről, kiadóhálozatról és hivatalos szabályozásáról. 2. Elméleti-módszertani modell – a részletesen bemutatott kutatási folyamat mintául szolgálhat bármely hasonló tankönyvi tartomelemzéshez. 3. Forrásfeltárás és dokumentálás – a kötet több száz tételes bibliográfiája, valamint a közölt munkatáblázatok kutatói segédanyagként is jelentős értéket képviselnek.

A monográfia tudományos színvonala és módszertani megalapozottsága kiemelkedő. A kapott eredmények továbbgondolását – egy következő lépésben – elősegítheti a tágabb kontextusba helyezés, a nemzetközi dimenziók hangsúlyosabb jelenléte, például osztrák vagy német tankönyvek primer forrásként való beemelése a kutatásba. Ezáltal a magyar tankönyvi Európa-kép közép-európai kontextusba illeszthető, szélesebb perspektívában értelmezhető. E felvetés már a továbblépés lehetőségét, a kötet olvasójára gyakorolt inspiráló hatást jelzi, s egyben új kutatási irányok kijelölésének potenciálját is magában hordozza.

Molnár-Kovács Zsófia kötete példaértékűen ötvözi a történeti alaposságot, a módszertani precizitást és a nemzetközi szemlélet érvényesítését. A monográfia nemcsak a dualizmus kori tankönyvkutatás alappillére, hanem tágabb értelemben is hozzájárul a magyar és európai identitás pedagógiai-kulturális eredetének megértéséhez. A szerző munkája bizonyítja, hogy a tankönyvek már a 19. század végén is a nemzeti önkép formálásának és az európai közösséghez való tartozás pedagógiai legitimálásának elsődleges médiumai voltak. A kötet a magyar oktatás- és esztétörténet kutatói, a tankönyvszerzők, valamint az egyetemi és PhD-hallgatók számára egyaránt nélkülözhetetlen forrásmű.